

для тих, хто не може їх отримати через перебування за кордоном; інструменти віртуальної академічної мобільності дають змогу організувати низку функцій підтримки: доступ до змісту, підходів та оцінювання, не доступних у вітчизняних навчальних закладах на тлі розширення співпраці між людьми з різним мовним та культурним середовищем з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей тощо [10, с. 9].

С. Деповер та Ф. Оривел відзначають, що віртуальна академічна мобільність як протилежність фізичній має значні економічні переваги для розробників освітньої політики: по-перше, вартість дистанційного навчання є низькою, особливо коли задля цього не треба покидати роботу або інші важливі сімейні чи соціальні зобов'язання; по-друге, зникає необхідність обов'язково розривати зі звичним середовищем, що дає змогу засвоювати знання в більш комфортних умовах, одночасно уникаючи проблеми «відпливу мізків», яка проявляється в міжнародних студентів як бажання залишитись у країні, де вони проходять навчання» [8, с. 79].

Наведені факти свідчать, що система вищої освіти по всьому світові орієнтується на впровадження ідей дистанційного (віртуального) навчання, поширюючи практику віртуальної академічної мобільності. Як ми побачили, економічна складова згаданих модернізаційних процесів домінує. Окрім відповідності такого підходу ринковим реаліям, хотілося б зазначити, що засади віртуальних університетів вписуються в контекст нової парадигми мислення в вищій освіті, яку характеризують як нелінійну. Так, вважається, що Інтернет може забезпечувати нелінійне середовище, багате на різні форми надання знань із забезпеченням інтерактивності через широкий спектр засобів, з одного боку, кидаючи студентам цікавий виклик для засвоєння принципу «навчатися тому, як навчатися», з іншого боку, стаючи можливим засобом для поширення плутанини, тривоги й розгубленості [10, с. 42]. Отже, віртуальне академічне середовище сприяє розвитку нелінійного мислення студентів, яке є формою раціональності, співмірною з сучасною складною соціальною динамікою, якій притаманні інноваційність та прискорений розвиток, трансформація ціннісних засад тощо.

Викладені факти дають нам змогу зробити низку узагальнень. Ми провели експлікацію теоретичних засад поширення ідей віртуалізації освітніх практик у вищій освіті, що є відповіддю на виклики глобальної економіки. Університетська освіта по всьому світові втрачає традиційні організаційні форми, зазнаючи впливів тенденції менеджеріалізму, а поруч із модернізацією закладів виникають університети нового типу – віртуальні університети (мегауніверситети), орієнтовані на надання дистанційних освітніх послуг. Стрімке поширення цих

ідей дає підстави для існування алармістських настроїв щодо перспектив розвитку вищої освіти, до того ж освітня практика випереджає освітню теорію під тиском необхідності перейти до нових організаційних форм. Справді, впровадження нових технологій до вищої освіти в умовах глобалізованого суспільства потребує здійснення змістовних футурологічних прогнозів та мультидисциплінарних досліджень, результати яких теоретично обґрунтували б імплементацію ідеї віртуального університету та віртуальної академічної мобільності як його засадничий принцип. Проте, на нашу думку, існують підстави обґрунтувати потенціал віртуальної академічної мобільності як одного з ключових принципів розвитку вищої освіти, що сприяє осучасненню освітньої діяльності, наданню їй рис освіти для суспільства знань.

1. Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины: материалы Междунар. науч.-практ. конф., 16–19 нояб. 2010 г. / Харьк. обл. гос. администрация [и др.]; [редкол.: В. И. Астахова (отв. ред.) и др.]. – Х.: Изд-во НУА, 2010. – 363 с. 2. Барблан А. Маркетинг как элемент нового мирового порядка в высшем образовании / А. Барблан // Alma Mater («Вестник высшей школы»). – М.: РУДН, 2002. – № 11. – С. 27–36. 3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; пер. с нем. В. Седелник, Н. Федорова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с. 4. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – М.: Совершенство, 1998. – 608 с. 5. Лысоченко М. Н. Онтология мобильности (размышления над книгой Маурицио Феррариса «Ты где? Онтология мобильного телефона»: [Электронный ресурс] / М. Н. Лысоченко, М. Ю. Опёнков. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/ontologiya-mobilnosti-razmyshleniya-nad-knigoy-mauritsio-ferrarisa-ty-gde-ontologiya-mobilnogo-telefona>. 6. Мурашова Л. Г. Трансформация гуманистической «идеи университета» в культуре информационного общества: дис. ... канд. филос. наук: 24.00.01 / Мурашова Людмила Георгиевна. – Томск, 2006. – 146 с. 7. Нув Г. Глобализация... Угроза? Возможность? А может, и то и другое? / Г. Нив // Alma Mater («Вестник высшей школы»). – М.: РУДН, 2003. – № 8. – С. 37–39. 8. Depover C. Developing countries in the e-learning era: [Электронный ресурс] / C. Depover, F. Orivel. – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002180/218002e.pdf>. 9. Higher education in Europe and the United States of America: A diverse collection of essays / H. Wasser, S. Fortier. – Lanham [etc.]: University Press of America, 2007. – 128 p. 10. Ryan S. The Virtual University: The Internet and Resource-based Learning / Ryan Steve. – Psychology Press, 2000. – 204 p. 11. The contribution of non-classical learning and teaching forms to the emerging European Higher Education Area (Ghent, 4–5 June 2004) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ehea.info/Uploads/Seminars/040605_Report.pdf. 12. Yengina I. Re-thinking virtual universities / I. Yengina, D. Karahocab, A. Karahocab, H. Uzunboyluc // Procedia Social and Behavioral Sciences. – 2010. – 2. – P. 5769–5774.

УДК 37.07:(378+327)(477)

Тетяна Антонюк

Основні фактори стримування інтеграційних процесів у сфері вищої освіти України

Інтеграційні процеси у сфері сучасної вищої освіти України потребують активізації. З'ясування чинників, які стримують міжнародну складову життєдіяльності столичних вишів, сприятиме пошукам шляхів їх усунення, посиленню міжнародних зв'язків та реальної співпраці між українськими і закордонними вищими навчальними закладами.

Ключові слова: Інтеграційний процес, вища освіта, міжнародна співпраця, Болонський процес, науковий парк.

Integration's processes in modern higher education of Ukraine need activation. Finding out of factors that restrain international constituent of metropolitan universities' important functions, will assist by finding ways to eliminate them and to strengthen international connections and real cooperation between Ukrainian and foreign higher educational institutions.

Keywords: Integration's process, Higher Education, International Cooperation, Bologna Process, Science Park.

Забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної вищої освіти та входження у світовий освітній простір є незаперечною потребою в умовах глобалізації. Успіх реформування університетів значною мірою залежить від активізації міжнародної компоненти в їхній діяльності. Болонський процес розглядає міжнародну співпрацю у сфері вищої освіти та академічну мобільність головною умовою інноваційного розвитку вищої школи та конкурентоспроможності національних систем і європейської системи вищої освіти на світовому ринку освітніх послуг. Важливим завданням є нарощування міжнародної співпраці, результативності взаємодії між вітчизняними і закордонними вищими навчальними закладами. В останні десятиліття українська вища школа значно розширила географію, напрями та форми міжнародної співпраці із закордонними вишами. Проте далеко не всі вітчизняні виші є активними учасниками міжнародної діяльності. З'ясування факторів, які стримують міжнародну складову життєдіяльності вишів, спонукатиме керівників сфери вищої освіти до пошуку шляхів активізації інтеграційних процесів.

Основною метою наукової розвідки є виявлення факторів, які стримують інтеграційні процеси у сфері вищої освіти України, та з'ясування шляхів активізації міжнародної компоненти вітчизняних вищих навчальних закладів як умови їх інноваційного розвитку та конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Інтеграційні процеси у сфері вищої освіти набули незворотних тенденцій. За останні двадцять років провідні вищі навчальні заклади України налагодили зв'язки із закордонними вишами і прагнуть поглибити співпрацю та підвищити її результативність. Критерій «міжнародна співпраця» присутній практично в усіх сучасних рейтингах ВНЗ і є одним із найважливіших. Результати національного рейтингу «Національна система рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів» свідчать, що далеко не кожний виш України має високий рівень міжнародної активності [18; 19]. Динамічний розвиток освітньої діяльності вищих навчальних закладів затримує брак фінансування, недосконале нормативно-правове забезпечення, яке, по суті, є складовою частиною тієї ж таки освітньої діяльності вишів [10]. Основним стримуючим фактором розвитку інтеграційних процесів у сфері вищої освіти є відсутність необхідного і достатнього законодавчого підґрунтя для дійсної євроінтеграції, сприяння її конкурентоспроможності. Довгоочікуваний і нещодавно прийнятий новий Закон «Про вищу освіту» потребує негайної імплементації. Він має спрямувати на найближчу нову перспективу вищу школу, модернізовану в контексті Болонського процесу та Лісабонської стратегії, світових глобалізаційних тенденцій. Держава поки що не створила умов для реалізації в повному обсязі вимог законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національної доктрини розвитку освіти, відповідних постанов Кабінету Міністрів і указів Президента в галузі міжнародного співробітництва. Фактором, що стримує розвиток вищої школи, є відсутність науково обґрунтованих нормативів матеріально-технічного та фінансового забезпечення [12, с. 27], а також нормативів державного замовлення на підготовку фахівців, ігнорування фіскальними органами положень статті 67 Закону України «Про вищу освіту» щодо самостійного розпорядження доходами. При вступі до Болонського процесу з'явилась можливість вирішувати проблему пошуку додаткового фінансування. Мобільність педагогічно-викладацького складу та науковців дозволить більше залучати кошти у вигляді іноземних інвестицій на розвиток вітчизняного

освітньо-наукового комплексу. Проте на даний час однією з головних причин незначної частки іноземного фінансування вітчизняної науки є слабка інтеграція української науки у світове наукове співтовариство [13, с. 107].

У системі вищої освіти України є ряд проблем, які перешкоджають підвищенню мобільності студентів і викладачів. Серед інших перешкод важливою є слабка підготовка з іноземних мов у середній та вищій школі, візовий режим, відмінність у рівні життя населення України порівняно з країнами Європи та ін. Подолання цих перешкод є передумовою входження України до «Європи знань». Воно можливе, перш за все, за умови вирішення економічних і соціальних проблем. Окрім того, необхідно прийняти певні законодавчі рішення на рівні Верховної Ради та Кабінету Міністрів України [5, с. 386].

Також зберігається загрозлива тенденція до погіршення якості вищої освіти, що наростає з часом. Забезпечення якості й ефективності вищої освіти в контексті Болонського процесу залишається актуальним на сьогодні і потребує впровадження нових технологій, розвитку і зміцнення наукової складової ВНЗ, введення дистанційної освіти. Вирішення цього питання тісно пов'язане з інтернаціоналізацією освітніх систем, законодавчим забезпеченням модернізації вищої школи, інноваціями в навчальному процесі, інтеграцією наукової діяльності та її ролі в підготовці фахівців.

Відсутність реальної автономії українських вишів є причиною їх економічної слабкості. Вищі навчальні заклади позбавлені можливості здавати в оренду свої приміщення, що гальмує їх економічне благополуччя, а отже, й становлення автономії. Не вирішеним залишається питання фінансування наукової діяльності. Є університети, які отримують державне фінансування, але нічого не заробляють на спеціальний рахунок. Держава вкладає кошти, але матеріальної віддачі від величезної кількості науковців не отримує. Необхідність комерціалізації наукових досліджень є на часі. Бізнес-плани мають супроводжувати всі пропозиції з науково-дослідної роботи. Кожен професор має бачити кінцевий результат не лише як наукову ідею чи продукт, а й у вигляді коштів [17]. Упровадження наприкінці 1990-х років програм магістерської підготовки мало швидше демонстративний, аніж змістовний характер. Програми мало відрізнялися від програм підготовки спеціалістів, не мали реальної наукової спрямованості, не були належно забезпечені викладачами. Саме через хаос дій Болонська система не запрацювала в українських вишах на повну потужність [6].

В Україні є надлишкова і недостатньо збалансована з потребами суспільства та ринку праці кількість напрямів (76) і спеціальностей (584), за якими готують фахівців із вищою освітою. У кращих світових системах вищої освіти їх, як мінімум, удвічі менше, вони більш розширені й універсальні. Недостатнє визнання у суспільстві рівня «бакалавр» як кваліфікаційного рівня, незначна затребуваність вітчизняною економікою через невизначеність його місця на ринку праці. Тому приймали студентів до недавнього часу до ВНЗ України переважно не на бакалаврат, а на спеціальність. Не зменшується розрив між освітніми і роботодавцями, між сферою освіти і ринком праці. Невиправданною є плутанина у розумінні рівнів спеціаліста і магістра. З одного боку, програми підготовки спеціаліста і магістра близькі, вони еквівалентні за офіційно-кваліфікаційним статусом, а з другого, – їх акредитують за різними рівнями, відповідно за третім і четвертим. Ще одним вагомим фактором, що гальмує міжнародну активність українських вишів є те,

що сектор вищої освіти не бере на себе роль лідера щодо проведення передових наукових досліджень у закладах освіти, які є основою елітної університетської підготовки. Це призвело до другорядності університетської науки як у системі державних пріоритетів, так і в принципах її фінансування, що не відповідає світовій практиці [5, с. 368–369]. В українських реаліях 40–80 млн грн. на рік з держбюджету виділяється на закупівлю обладнання НАН України та нуль гривень для університетів [3, с. 53]. Потребує вирішення проблема підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. Необхідно створювати нову систему, що задовольнила б потреби ринкової економіки і була б тісно з нею пов'язана та зреалізувала важливий загальноєвропейський принцип «освіта упродовж усього життя».

Університети України не беруть на себе роль методологічних центрів, новаторів, суспільних перетворювачів, за якими має йти країна. Рівень автономії вищих навчальних закладів щодо цих питань значно нижчий від середньоєвропейського. Не виконують роль методологічних лідерів заклади освіти, що мають статус національних, у той час, коли їх кількість досягла четвертої частини від загальної кількості вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації [5, с. 368–369].

Не усунуті проблеми на шляху участі українських національних ВНЗ у програмах, фінансованих Європейською Комісією. Хоча провідні національні ВНЗ і взяли участь у реалізації багатьох освітніх програм, проте результати їх співпраці майже не відомі широкому науково-освітньому загалу. Зокрема, програмою «Темпус» встигло скористатися чимало національних навчальних закладів, в тому числі й столичних. У царині виконання програм «Темпус» окремим ВНЗ вдалося налагодити продуктивні науково-освітні контакти з колегами з університетів Західної і Центральної Європи, навчатися сучасному менеджменту дослідницькими та освітніми проектами, перейняти вкрай потрібний досвід управлінської діяльності у сфері освіти й науки.

Україна отримала доступ як представниця «третіх країн» для ЄС і до програми «Еразмус Мундус», що є додатковим важливим каналом її інтеграції в європейський освітній простір, оскільки відкриває певні можливості для прилучення до європейського освітнього середовища не лише викладачів, але й студентів, до того ж коштом ЄС.

Звичайно, зберігають певне значення й далі розвиваються програми дво- і тристоронньої співпраці між Україною і державами – членами ЄС. Добрі традиції такої співпраці в гуманітарній сфері на рівні міністерств і академії наук існують між Україною, Німеччиною, Австрією, меншою мірою – Францією, Великою Британією та деякими іншими членами ЄС. На жаль, ці програми забюрократизовані, недостатньо гнучкі, обмежені за фінансовими ресурсами. Найгірша ж їхня вада полягає у тому, що доступ до участі в них для працівників українських університетів є ускладненим. Це, на нашу думку, пояснюється тим, що все більше українських університетів стають учасниками двосторонньої співпраці з країнами – «старими» та «новими» членами ЄС. Однією з найбільш сталих форм такої співпраці є партнерство на довготривалій основі. Таких побратимів у країнах ЄС має багато українських університетів, зокрема Національний університет «Києво-Могилянська Академія» та інші столичні й регіональні науково-освітні центри [15].

Однією з головних проблем студентів залишається брак коштів. Держава підтримує студентів, але недостатньо. Студенти, які хотіли б навчатися в країнах ЄС, не мають достатніх фінансових можливостей. Щороку держава

підтримувала 18 студентів, які хочуть здобувати освіту в іншій країні [15]. Останніми роками реалізується державна програма навчання й стажування найкращих студентів і викладачів у найпрестижніших вишах світу, проте й вона фінансує лише 300 осіб [1]. У 2013 році в рамках бюджетної програми за кордон рекомендовано 315 студентів, аспірантів і науково-педагогічних працівників із 44 українських вищих навчальних закладів [2]. Якщо порівняти цю кількість студентів з їх загальною кількістю, то виявиться досить незначний відсоток таких студентів. В Україні навчається майже 2 мільйони студентів (станом на листопад 2013 року) [9]. У 2011 році навчалось 2,5 мільйони студентів [11]. Щоправда, бажаючі навчатися в закордонних університетах можуть скористатися міжнародними програмами. Проте обов'язковою умовою для участі в багатьох міжнародних програмах є наявність у студента додатка до диплома європейського зразка. В українських реаліях такий додаток лише впроваджується [15].

Важливим напрямом міжнародного співробітництва закладів вищої освіти є навчання іноземних громадян. Навчання в країні іноземних студентів – один з найприбутковіших видів зовнішньоекономічної діяльності, що приносить гроші не лише ВНЗ, а й державі. За радянських часів в Україні було близько 30 тисяч іноземних студентів. На початку 90-х років XX століття, кількість здобувачів українських дипломів скоротилася майже наполовину. Згодом ситуація почала змінюватися на краще, станом на 2014 рік в Україні навчається понад 65 тисяч іноземних студентів [8]. Цьому сприяла, серед іншого, і діяльність створеного в 2002 році Українського державного центру міжнародної освіти, одним з основних завдань якого є популяризація українських дипломів у світі. Проте іноземних студентів в українських вишах могло б бути значно більше. Фактори, які заважають нарощувати кількість іноземних студентів, теж очевидні. Вітчизняна вища школа ще не стала привабливою для іноземних студентів з Європи та Америки. Отже, потрібно підвищувати якість освітніх послуг, зробити українську освіту більш конкурентною. Адже навчання іноземців це – потужний, постійно діючий інвестиційний проект. Однією з причин зменшення кількості іноземних студентів було мовне питання. У жовтні 2010 року під патронатом КНР проводилася Друга Всеазійська зустріч випускників ВНЗ СРСР, на яку зібралися представники 49 країн світу. Серед учасників зустрічі уперше була українська делегація від громадської організації «Міжнародна асоціація випускників ВНЗ України». На зустрічі було висловлено прохання здійснювати навчання не лише українською та англійською, а й російською мовою. У 2010 році іноземці отримали право обирати мову навчання, адже навчання іноземця – це, по суті, договір про зовнішньоекономічне співробітництво. Заважає нарощуванню кількості іноземних студентів в українських вишах і проблема нострифікації дипломів. Остаточне розв'язання цієї проблеми можливе найближчим часом [16]. Поки що в Україні не розроблено проектів щодо залучення до навчання в Україні іноземних студентів, як немає й належної нормативно-правової бази. Замість цього зусилля університетів спрямовані на досягнення протилежної мети – зробити так, щоб український студент мав можливість поїхати на навчання за кордон [4, с. 14].

Крім нестачі фінансування, інтеграційні процеси у сфері вищої освіти стримуються низьким рівнем обізнаності міжнародної спільноти з якістю наукових досліджень та викладання у провідних українських університетах. Недостатній

рівень міжнародної співпраці, та методів її стимулювання. До 2007 року лише 2–3 наукові журнали України потрапили в міжнародні пошукові бази даних. Особливо погані показники за кількістю цитувань. Україна на 132-му місці серед усіх зареєстрованих країн, досягнення українських науковців відомі недостатньо широко. Щоб отримати визнання досягнень українських науковців, необхідно розвивати міжнародну співпрацю. Це одна з передумов підвищення мобільності. Тільки міжнародна співпраця дозволить підвищити якість наукових досліджень, можливість досягти міжнародного рівня. «Міжнародний рівень» наукових досліджень означає, що результати наукових досліджень, що виконуються співробітниками факультету, друкуються у міжнародних журналах, цитуються міжнародною науковою спільнотою, визнаються нею. Тому ще одна передумова покращення ефективності мобільності науковців та викладачів – наявність статей у журналах, що реферуються міжнародними пошуковими системами і, перш за все, Scopus та Web of Science. За кількістю статей у міжнародних наукових журналах українські вчені посідають 37-ме місце у світі, поступаючись усім розвиненим країнам, а також Індії, Китаю, Туреччині, Польщі, Росії і Мексиці. Україна обійшла такі країни, як Єгипет, Таїланд, Чилі, Румунію, Болгарію, Ісландію, Казахстан, Саудівську Аравію.

Покращити показники цитування українських науковців і підвищити мобільність українських студентів та науковців можливо завдяки участі у конференціях, які дозволяють розширити наукові контакти, а отже долучитися до участі у міжнародних наукових контактах та активніше публікувати статті у визнаних журналах, що й забезпечить визнання українських науковців у світі та активізує академічну мобільність. Така схема потребує підтримки керівництва університету і бажання всіх суб'єктів вищої школи її здійснювати [3, с. 51–53].

Можливості співробітництва українських вишів з міжнародними організаціями та закордонними вищими навчальними закладами не реалізовані на повну потужність. Їх реалізації перешкоджає цілий ряд факторів: необізнаність із досвідом заохочення до співпраці між університетами та сферою бізнесу, а також низький рівень знань іноземних мов, зокрема англійської, в українських університетах. Недостатньо популяризується необхідність підвищення значущості інтелектуального капіталу, необхідність створення наукових парків, як умови для розвитку науково-технічної діяльності ВНЗ та інструменту ефективного економічного розвитку країни. Студенти, випускники, аспіранти, науковці та працівники університетів недостатньо залучаються до розроблення і виконання проектів наукового парку. Потребує активізації розвиток і підтримка конструктивного співробітництва та взаємовідносин, розширення партнерства вишів України з науковими організаціями, європейськими вишами, малими і середніми підприємствами та бізнес-

структурами, провідними компаніями з метою формування інноваційного наукового середовища, розширення спектру послуг університетами (інноваційних продуктів, розробок, проектів), які вони надають користувачам із врахуванням перспективних потреб підприємств, компаній і галузей промисловості. Відсутній стійкий ефективний взаємозв'язок між вишами та бізнесових зусиль, що не дозволяє оперативного втілювати наукові досягнення у виробничу сферу. Науковий парк часто є парком з одним університетом, а поруч існують бізнес-структури. Глобалізація світу і науки усуває кордони, в тому числі й університетські. Зусилля науковців з різної тематики з усіх куточків України й світу, зусилля наукових шкіл потрібно об'єднувати, що й забезпечить реалізацію головної мети – соціально-економічний розвиток держави і її широку інтеграцію в міжнародний економічний і освітній простір [14; 7].

1. *Галата С.* Виставка від університетів США / Світлана Галата // Освіта України. – 2013. – № 46 (1365). – 18 листопада.
2. Державна підтримка, фінансування навчання і стажування за кордоном – студентам, аспірантам і фахівцям природничого й інженерно-технічного напрямів // Освіта України. – 2013. – № 52 (1371). – 30 грудня.
3. *Зайцев В.* Інтеграція України у всесвітню наукову спільноту шляхом підвищення мобільності / Володимир Зайцев // Вища школа. – 2009. – № 9. – С. 50–58.
4. *Закусило О.* Проблеми входження України в європейський освітній простір / Олег Закусило // Шлях освіти. – 2011. – № 1. – С. 11–16.
5. *Згуровський М.* Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України / М. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 544 с.
6. На одного студента в Україні виділяється близько 2300 євро [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/news/29870/>.
7. Освіта – дослідження – інновації // Освіта України. – 2013. – № 40. – 7 жовтня.
8. Освіта для іноземців // Освіта України. – 2013. – № 51 (1370). – 23 грудня.
9. Освіта і кар'єра // Освіта України. – 2013. – № 46 (1365). – 18 листопада.
10. *Осипчук Н.* Відсутність правової нормативної бази гальмує освітню діяльність вузів / Наталія Осипчук // Освіта України. – 1997. – № 28. – 11 липня.
11. Портрет студента / Статті з питань освіти // Освітній портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/articles/1256.html>.
12. Про вдосконалення системи акредитації як механізму забезпечення якості освіти на рівні вимог міжнародної освітньої спільноти. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України 02. 06. 05 за № 5 / 3–6 // Інформ. зб. МОН України. – 2005. – № 21. – С. 27–28.
13. *Сафонова В.* Інноваційні підходи до методології прогнозування розвитку вищої освіти / В. Сафонова // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 106–109.
14. *Сидорчук М.* Звірили годинники адже попереду – Наукові парки / Марина Сидорчук // Освіта. – 2013. – № 43 (5582). – 2–9 жовтня.
15. Українським студентам до «європейської мобільності» ще далеко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dw.de/p/12npp>.
16. Шик Василь: Освітні послуги – це потужний інвестиційний проект // Освіта України. – 2012. – № 16. – 16 квітня.
17. Шлях до Європи? До якості! // Освіта України. – 2013. – № 17–18 (1338). – 29 квітня.
18. Який ВНЗ – найкращий? // Освіта України. – 2012. – № 26. – 25 червня.
19. Який ВНЗ найкращий? // Освіта України. – 2013. – № 27. – 8 липня.